

Kovida Shloka #3 - Raghuvamsham Sarga 2 - Shloka 5

Links to the lecture and the class notes

1. Link to YouTube lecture on this shloka by Smt. Vidhya - <https://www.youtube.com/watch?v=K9Q2hCgj2Ac> .
2. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on the shlokas present in Kovida - https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT361XPz_ZVFu6docp_PVxfRbF
3. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - <https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT362dCx4-a-wqb7f7B-Fj1SKU>
4. Link to the notes from Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - <https://nivedita2015.wordpress.com/sanskrit-sessions/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh/>

Class notes for this shloka

5. श्लोकः

मूलपाठः

आस्वादवद्भिः कवलैस्तृणानां कण्डूयनैर्दंशनिवारणैश्च ।

अव्याहतैस्त्वैरगतैस्स तस्याः सम्राट् समाराधनतत्परोऽभूत् ॥ २.५ ॥

पदच्छेदः

आस्वादवद्भिः कवलैः तृणानाम् कण्डूयनैः दंशनिवारणैः च

अव्याहतैः स्त्वैरगतैः सः तस्याः सम्राट् समाराधनतत्परः अभूत्

अन्वयार्थः

- सम्राट् = मण्डलेश्वरः
- सः = दिलीपचक्रवर्ती
- आस्वादवद्भिः = रसयुक्तैः
- तृणानां कवलैः = तृणानां ग्रासैः
- कण्डूयनैः = खर्जनैः
- दंशनिवारणैः = वनमक्षिकाणां दूरीकरणेन
- अव्याहतैः स्त्वैरगतैः च = अप्रतिहतैः स्वच्छन्दगमनैः
- तस्याः समाराधनतत्परः अभूत् = धेन्वाः शुश्रूषासक्तः जातः

अन्वयः

सः सम्राट् आस्वादवद्भिः, तृणानां कवलैः, कण्डूयनैः, दंशनिवारणैः, अव्याहतैः स्वैरगतैः च तस्याः समाराधनतत्परः अभूत् ।

आकाङ्क्षा

- अभूत्
  - कः अभूत् ? सः सम्राट्
  - कीदृशः अभूत् ? समाराधनतत्परः
    - कस्याः समाराधनतत्परः ? तस्याः
    - कैः समाराधनतत्परः ? कवलैः
      - कीदृशैः कवलैः ? आस्वादवद्भिः
      - केषां कवलैः ? तृणानाम्
    - पुनः कैः समाराधनतत्परः ? कण्डूयनैः
    - पुनः कैः समाराधनतत्परः ? दंशनिवारणैः
    - पुनः कैः समाराधनतत्परः ? स्वैरगतैः च
      - कीदृशैः स्वैरगतैः ? अव्याहतैः

तात्पर्यम्

चक्रवर्ती दिलीपः गुरोः आज्ञाम् अनुसरन्तं धेनोः शुश्रूषायां परमां श्रद्धां निधत्तवान् । रसयुक्ततृणकवलान् प्रयच्छन्, गात्रस्य खर्जनसेवया, वनमक्षिकाः अपसारयन्, स्वच्छन्दगमने व्यवधानम् अकुर्वन् सः ताम् असेवत ।

पदविवरणम्

- आस्वादवद्भिः = आस्वादः एषाम् अस्ति इति आस्वादवतः, तैः
- दंशनिवारणैः
  - दंशः = “दंशस्तुवनमक्षिका” इत्यमरः
  - दंशनिवारणैः = दंशानां निवारणानि दंशनिवारणानि, तैः
- अव्याहतैः = न व्याहतानि अव्याहतानि, तैः
- स्वैरगतैः = स्वैराणि तानि च गतानि स्वैरगतानि, तैः
- समाराधनतत्परः
  - तत्परः = तदेव परं यस्य सः । “तत्परेप्रसिताऽऽसक्तौ इष्टार्थोद्युक्त उत्सुकः” इत्यमरः
  - समाराधनतत्परः = सम्यग् आराधने तत्परः

- सम्राट् = “येनेष्टं राजसूयेन मण्डलस्येश्वरश्च यः ।शास्ति यश्चाजया राजःस सम्राट्” इत्यमरः
- कवलैः = “ग्रासस्तुकवलः पुमान्” इत्यमरः.

छन्दः

- वृत्तम् - उपजातिः । इन्द्रवज्रा उपेन्द्रवज्रा च इति वृत्तद्वयमपि त्रिष्टुब्भेदान्तर्भूतम् । विस्तरेण ज्ञातुं प्रथमश्लोकं वा अत्र वा <https://niveditawordpress.com/chandas-2/#upajaatih> पश्यतु ।

Word-Meaning

- सः सम्राट् = That Emperor
- तृणानां कवलैः = by (providing) the morsels of grass (तृण)
  - आस्वादवद्भिः = by those that had good taste (आस्वाद)
- कण्डूयनैः = by scrubbing (कण्डूयन), (the itching parts of her body)
- दंशनिवारणैः = by the removal (निवारण) of insects (दंश) (on her body)
- स्वैरगतैः च = also by (allowing) independent (स्वैर) movement (गत)
  - अव्याहतैः = by that which was not (न) restricted (व्याहत)
- अभूत् = became
- तस्याः समाराधनतत्परः = one who is preoccupied (तत्पर) in her (सा) good service (समाराधन)